

PSYCHOLOGIE VAN DE DOMHEID

ONDER LEIDING VAN JEAN-FRANÇOIS MARMION

Karakter Uitgevers B.V.

Inhoudsopgave

Waarschuwing (<i>Jean-François Marmion</i>)	9
Wetenschappelijk onderzoek naar idioten (<i>Serge Ciccotti</i>)	17
Typologie der idioten (<i>Jean-François Dortier</i>)	33
De klootzakken-theorie	
Interview met <i>Aaron James</i>	47
Van dommiteit tot dom gelul (<i>Pascal Engel</i>)	57
Vergissen is menselijk (<i>Jean-François Marmion</i>)	69
Over biases en heuristieken (<i>Jean-François Marmion</i>)	81
Domheid en denkfouten (<i>Ewa Drozda-Senkowska</i>)	85
Denken op twee snelheden	
Interview met <i>Daniel Kahneman</i>	97
Domheid in het brein (<i>Pierre Lemarquis</i>)	109
Domheid met kennis van zaken	
(<i>Yves-Alexandre Thalmann</i>)	123
Waarom zeer intelligente mensen soms in onzin geloven	
(<i>Brigitte Axelrad</i>)	135
Waarin wij toevalligheden betekenis geven	
Interview met <i>Nicolas Gauvrit</i>	151
Domheid als logisch delier (<i>Boris Cyrulnik</i>)	161
De taal van de domheid (<i>Patrick Moreau</i>)	169
Emoties maken ons niet (altijd) dom	
Interview met <i>Antonio Damasio</i>	183
Domheid en narcisme (<i>Jean Cottraux</i>)	189

De beste media-manipulators? De media! Interview met <i>Ryan Holiday</i>	203
Domme en kwaadaardige sociale media (<i>François Jost</i>)	215
Internet: de teloorgang van de intelligentie? Interview met <i>Howard Gardner</i>	233
Domheid en post-truth (<i>Sebastian Dieguez</i>)	241
De gedaanteverwisselingen van nationalistische domheid (<i>Pierre de Senarclens</i>)	263
Hoe kunnen we collectieve fouten bestrijden? (<i>Claudie Bert</i>)	277
Waarom we als idioten consumeren Interview met <i>Dan Ariely</i>	283
De mens: de diersoort die alles durft (<i>Laurent Bègue</i>)	291
Wat te doen tegen eikels (<i>Emmanuelle Piquet</i>)	307
Domheid in de ogen van kinderen Interview met <i>Alison Gopnik</i>	321
Dromen we onzin? (<i>Delphine Oudiette</i>)	329
De grootste domiteit is denken dat je intelligent bent Interview met <i>Jean-Claude Carrière</i>	341
In vrede leven met je eigen onzin (<i>Stacey Callahan</i>)	351
Domheid is het achtergrondgeluid van wijsheid Interview met <i>Tobie Nathan</i>	363
Aan dit boek hebben bijgedragen	372

‘De dwaas beweert... de wetenschapper twijfelt... de wijze denkt na.’
Aristoteles en... Serge Ciccotti

Kun je wetenschappelijk onderzoek naar idioten doen? Een provocerende vraag! We kennen onzinnige onderzoeken (bijvoorbeeld ‘Helpt winden laten om je te weren tegen angst?’¹), onderzoeken naar idiote beroepen die totaal geen maatschappelijk nut hebben en alleen voor een beetje persoonlijke bevrediging² zorgen, maar onderzoek naar idioten, hoe staat het daar eigenlijk mee? In de praktijk blijkt dat als je je verdiept in de wetenschappelijke literatuur op het gebied van psychologie dat domheid in het algemeen vrij diepgaand is onderzocht. In die zin kun je antwoorden dat je, ja, idioten en dwazen kunt analyseren, maar je moet in gedachten houden dat onderzoeken naar idioten noch meer noch minder zijn dan studies naar de

1 M. Sidoli, ‘Farting as a Defence Against unspeakable Dread’, *Journal of Analytical Psychology*, 41(2), pp. 165-178, 1996.

2 <http://www.strikemag.org/bullshit-jobs/>

mens. Je kunt een profielschets van de idioot maken aan de hand van een selectie van bepaalde variabelen die in verschillende onderzoeken zijn bestudeerd. Dan krijg je een betrekkelijk nauwkeurig beeld van de idioot (hufterig, ietwat bèta, vrij beperkt ontwikkeld in de aandacht voor mensen of intellectueel), en zelfs van sommige van zijn afleidingen zoals de zelfingenomen botte klootzak, met als toegift een vleugje giftig narcistisch gedrag of zelfs een totaal gebrek aan empathie.

Domheid en gebrek aan aandacht

Maar in plaats van onderzoek te gaan doen naar de idioot zelf, kunnen we uit psychologisch onderzoek putten om te begrijpen waarom mensen zich, soms, zo idioot gedragen. Uit onderzoek naar scripts³ blijkt dat mensen meestal geen grondige analyse van hun omgeving maken voordat ze iets gaan doen. Ze handelen op de automatische piloot, omdat ze dat zo gewend zijn op grond van hun eigen gevoel of wat de omgeving van hen verwacht. Dat is de reden dat je mensen wel eens hoort zeggen: ‘Als je zit te huilen is er altijd wel een idioot die tegen je zegt: Hé, hoi, alles goed met jou?’ Dat is even idioot als nog een keer op je horloge kijken als je dat net hebt gedaan. Als je wilt weten hoe laat het is, kijk je op je horloge, dat is een schema dat bij een bepaalde situatie hoort, een script. Omdat het een automatisme is, hoef je niet erg alert te zijn, en precies dat is het handige van een script, dat je er je gedachten nauwe-

3 R.C. Schank en R.P. Abelson, *Scripts, Plans, Goals and Understanding: An Inquiry into Human Knowledge Structures* (hfst. 1-3), L. Erlbaum, Hillsdale, NJ, 1977.

lijks bij hoeft te houden. Maar juist omdat je je gedachten er niet bij hebt en aan iets anders kunt denken, kijk je op je horloge zonder te zien hoe laat het is. De informatie wordt niet opgepikt, en dus moet je nog een keer op je horloge kijken als je wilt weten hoe laat het is. Idioot toch, of niet?

Op grond van onderzoek naar aandachtsbronnen hebben psychologen aangetoond dat mensen vaak slachtoffer zijn van veranderingsblindheid.⁴ Ze zijn blind voor veranderingen, en merken zelfs een grote verandering niet altijd op. Daarom hoor je wel eens zeggen: ‘Als je een dieet hebt gevolgd en je bent 10 kilo afgevallen, dan nog is er altijd wel een idioot die het verschil niet ziet...’ Onderzoek naar ‘de illusie van controle’⁵ leert ons hoe dat komt. ‘Waarom is er altijd wel een idioot die als een gek op het liftknopje drukt als hij haast heeft?’ Onderzoeken naar sociale beïnvloeding geven antwoord op de vraag waarom er, wanneer een automobilist een doodlopende straat in rijdt, altijd wel een idioot achter hem aan rijdt, en waarom iemand, als hij tijdens een televisiequiz antwoord moet geven op de vraag of de zon of de maan om de aarde draait, de hulp van het publiek inroept.

De mens lijkt zich vaak af te keren van de zuivere rede en de verwachte waarden. En de grootste idioot is uiteindelijk degene die de meest concrete afwijkingen ten opzichte van het gemiddelde van de bestudeerde effecten

4 D.J. Simons en D.T. Levin, ‘Failure to detect changes to people during a real-world interaction’, *Psychonomic Bulletin & Review*, 5(4), pp. 644-649, 1998.

5 E.J. Langer, ‘The illusion of control’, *Journal of Personality and Social Psychology*, Deel 32(2), pp. 311-328, 1975.

vertoont. Meestal heeft hij een simplistische voorstelling van de wereld: hij heeft moeite met grote getallen, vierkantwortels, de ingewikkeldheid der dingen, zelfs met de Gauss-curve waarvan hij vaak alleen de uiteinden ziet. Stalin zei al: 'Eén dode soldaat is een tragedie, duizend dode soldaten is statistiek.' We zijn allemaal in enige mate gevoeliger voor anekdotes dan voor met statistieken doorspekte onderzoeksrapporten, maar de idioot kan er geen genoeg van krijgen. Hij kent altijd wel iemand die van de veertigste verdieping naar beneden is gevallen en de val overigens heeft overleefd, want dat zeiden ze op het journaal.

Domheid en overtuigingen

Onderzoek naar overtuigingen heeft aangetoond dat geloof in een rechtvaardige wereld (*Belief in a Just World*⁶) bestaat, waarschijnlijk is het de meest gedeelde overtuiging ter wereld. En die de idioot perfect illustreert door heel hard rond te bazuinen: 'Ze is verkracht, maar... heb je gezien wat ze aanhad?' Hoe groter de eikel, hoe meer het slachtoffer zijn verdiende loon krijgt... Overigens hebben klootzakken hoe dan ook geen respect voor tandeloze armen, die 'vuile armoedzaaiers'.

Als het om overtuigingen gaat, overtreft de idioot iedereen: hij gelooft alles, waar het ook over gaat, van complottheorieën en de invloed van de maan op menselijk gedrag tot homeopathie waar zelfs zijn hond baat

6 L. Montada en M.J. Lerner, voorwoord, in L. Montada en M.J. Lerner (onder redactie van), *Responses to Victimisations and Belief in a Just World*, pp. vii-viii, Plenum Press, 1998.

bij heeft, het ultieme bewijs! Op 28 mei 2017 werd op de A4 een paar kilometer lang een motorfiets gefilmd, waar de bestuurder een paar kilometer eerder van af was gevallen.⁷ Voor de grootste idioten was er sprake van het ‘dame-blanche-effect’, intelligente mensen noemden het een voorbeeld van een gyroscopisch effect... Er schijnt trouwens een negatieve correlatie te bestaan tussen mystieke overtuigingen en het vermogen om een Nobelprijs⁸ in de wacht te slepen.

Verder heeft onderzoek⁹ naar overtuigingen uitgewezen dat negatieve herinneringen in de loop van de tijd vervagen en dat alleen de goede herinneringen overblijven.¹⁰ Met andere woorden: hoe ouder je wordt, hoe meer je geneigd bent om positief naar het verleden te kijken, vandaar dat oude knarren beweren dat ‘vroeger alles beter was’.

Er is veel onderzoek gedaan naar diverse aspecten van onze irrationaliteit. Een van de uitingsvormen van irrationeel gedrag is, aldus de onderzoekers, onze behoefte om controle over onze omgeving te houden. Elk levend organisme heeft die behoefte (let maar eens op hoe snel uw hond naar de deur rent als er wordt aangebeld, terwijl er

7 Sciencesetavenirs.fr – ‘TRANSPORTS. Moto fantôme de l’A4: une Harley peut-elle rouler sans pilote sur plusieurs kilomètres’, F. Daninos, 21 juni 2017 om 20.00 uur.

8 M. Zuckerman, J. Silberman, J.A. Hall, ‘The Relation Between Intelligence and Religiosity: A Meta-Analysis and Some Proposed Explanations’, *Personality and Social Psychology Review*, 17(4), pp. 325-354, 2013.

9 S.T. Charles, M. Mather, L.L. Carstensen, ‘Aging and emotional memory: The forgettable nature of negative images for older adults’, *Journal of Experimental Psychology: General*, 132(2), p. 310, 2003.

10 George Brassens, *Le temps ne fait rien à l’affaire*, 1961.

nooit iemand voor hem komt...). Irrationaliteit kan bij mensen zelfs absurd gedrag in de hand werken, een bezoek aan een helderziende bijvoorbeeld. Er zijn in Frankrijk ongeveer honderdduizend mensen die zich helderziende noemen en hun omzet zou rond de 3 miljoen euro per jaar bedragen. Ook al hebben onderzoekers nooit daadwerkelijk een bijzondere gave bij de zelfverklaarde helderzienden vastgesteld, niettemin boeken ze grote winsten. Men schat dat 20 procent van de vrouwen en 10 procent van de mannen minstens één keer in hun leven een beroep op een helderziende heeft gedaan. In het algemeen hebben helderzienden geen spijt van hun keuze om met deze oplichterij de kost te verdienen, en uiteindelijk gaat het om idioten die van idioten hun inkomstenbron maken... De behoefte aan controle leidt vaak tot een illusie van controle, en idioten maken zich waarschijnlijk meer illusies dan anderen.¹¹ In de auto blijkt die illusie uit het feit dat bestuurders bangere zijn voor een ongeluk dan bestuurders. Idioten kunnen als passagiers dan ook niet slapen in de auto... Zij vallen pas in slaap als ze zelf achter het stuur zitten!

Idioten gooien harder met dobbelstenen als ze een 6 willen gooien, kiezen hun eigen lottogetallen, trappen graag in de hondenpoep, maar lopen nooit onder ladders door. Idioten hebben alles zelf in de hand: winnen ze de loterij, dan komt dat doordat ze 6 nachten lang van het cijfer 6 hebben gedroomd en omdat $6 \times 6 = 42$ is, hebben ze 42 gekozen en... gewonnen. In dit voorbeeld gaan we er even

11 E.J. Langer, 'The illusion of control', *Journal of Personality and Social Psychology*, 32(2), pp. 311-328, 1975.

van uit dat de idioot in goede geestelijke gezondheid verkeert, want bij depressieve mensen¹² is deze illusie veel minder sterk ontwikkeld.

Onderzoek naar idioten die jou uitleggen wat voor werk je doet

Op een ander, even grondig bestudeerd terrein gebruikt de idioot, vaker dan gepast, strategieën om zijn gevoel van eigenwaarde hoog te houden. Uit onderzoek naar het valse-consensus-effect¹³ blijkt dat wij het aantal mensen met dezelfde tekortkomingen als wij veel hoger inschatten, waardoor een idioot die je erop wijst dat hij een stopbord heeft genegeerd, reageert met: ‘Maar voor dit bord stopt niemand!’

Idioten zijn vaak slachtoffer van de retrospectieve bias (retrospectieve vertekening). In de kraamkliniek zegt hij: ‘Ik wist wel dat het een jongen zou worden’; voor de televisie: ‘Ik wist wel dat Macron de nieuwe president zou worden’, en soms zegt hij zelfs tegen je: ‘Ik wist wel dat je dat zou gaan zeggen!’ Is de idioot te kwader trouw? Kan hij de toekomst voorspellen? Nee, zijn ‘Ik wist wel dat...’ heeft een strategisch doel. Daar wil hij namelijk vooral mee laten zien dat hij beter geïnformeerd is dan hij in werkelijkheid is: ‘Dat weet ik, dat weet ik...’ Bespreek deze studie nooit met idioten zelf; ze zullen hoe dan ook ontkennen dat het bij hen zo werkt...

12 S.E. Taylor en J.D. Brown, ‘Illusion and well-being: A social psychological perspective on mental health’, *Psychological Bulletin*, 103(2), pp. 193-210, 1988.

13 F. Verhac, ‘L’effet de Faux Consensus: une revue empirique et théorique’, *L’Année psychologique*, 100, pp. 141-182, 2000.

